

Hulpverlening aan **jeugd** en **gezin**

Systeemgericht werken met adolescenten

Martine Noordegraaf en Gert Vierwind (red.)

uitgeverij
coutho

Hulpverlening aan jeugd en gezin

Hulpverlening aan jeugd en gezin

Systeemgericht werken met adolescenten

Martine Noordegraaf & Gert Vierwind (red.)

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2013

© 2013 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Studio Concreat, Utrecht

Opmaak: Studio Pietje Precies | bno, Hilversum

Illustraties: Jedi Noordegraaf | Studio Vandaar

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0347 6

NUR 752

Woord vooraf

De jeugdzorg treft voorbereidingen voor de stelselherziening die in 2015 gerealiseerd moet zijn. Vanaf dan zijn gemeenten verantwoordelijk voor alle zorg voor jeugd. Deze bestuurlijke en organisatorische verandering gaat gepaard met inhoudelijke veranderingen in de hulp en zorg voor jeugd, ook wel de transformatie genoemd. Waar het bij deze transformatie om gaat is dat professionals minder problematiseren, zorg dichterbij de leefomgeving van kinderen aanbieden, generalistisch werken en specialistische hulp invliegen waar nodig. Bovenal dienen zij meer gebruik te maken van de eigen kracht van gezinnen en hun sociale omgeving.

Dat binnen een gezin allerlei krachten aanwezig zijn staat buiten kijf. Deze krachten kunnen een bron van steun zijn, maar ook aardig frustreren. Soms is dan een hulpverlener nodig die een gezin helpt om deze krachten weer in goede banen te leiden. In dit boek geven de auteurs (toekomstige) professionals handvatten hiervoor, in het bijzonder voor het werken met adolescenten. Zij laten zien hoe de hulpverlener inzichten over de levensfase van het kind en die van de ouders kan koppelen aan systeemgericht werken met het gezin.

In de samenleving, en dus ook in de hulpverlening, bestaat een neiging uit elkaar te halen wat bij elkaar hoort. Problemen van een gezin worden nogal eens verdeeld over verschillende hulpverleners, maar ook de gezinsleden worden niet zelden 'verdeeld'. Het is blijkbaar geen vanzelfsprekendheid om in gehelen te denken. Wellicht komt het voort uit het overzichtelijk en hanteerbaar maken van de complexiteit. Maar een hulpverlener is in feite maar een passant. Uiteindelijk zijn mensen toch aangewezen op elkaar, op de mensen met wie zij verbonden zijn. Het ligt dan voor de hand je als hulpverlener te richten op het herstellen en versterken van die relaties en de problemen die zich daarbinnen in samenhang voordoen.

Duurzame zorg investeert in oplossingen die ertoe bijdragen dat mensen ingebed raken of blijven in systemen die ondersteunend zijn, en waar zij ook op de lange termijn op kunnen terugvallen. De auteurs beperken zich in dit boek tot systeemgericht werken met de primaire relaties: jongeren en ouders. De vaardigheden om relaties te herstellen en te versterken, die gezinsleden zich door deze hulp (opnieuw) eigen maken, zijn echter ook bruikbaar in relaties met anderen in hun sociale omgeving. Wat zich in het ene subsysteem (gezin) voltrekt, heeft zijn weerslag op andere subsystemen, zoals vrienden, collega's en buurt.

In dit boek zoomen de auteurs in op een aantal sectoren waarin met jeugdigen en opvoeders wordt gewerkt: de opvoedingsondersteuning, intensieve ambulante gezinsbegeleiding en de residentiële jeugdzorg. Naast dat het de lezer een actueel beeld geeft van diverse vormen van hulpverlening aan jeugd en gezin, geeft het ook inzicht in de tradities die er in deze sectoren al dan niet zijn met systeemgericht werken. Soms blijkt dat al uit de naamgeving, bijvoorbeeld opvoedingsondersteuning. Kinderen help je niet met opvoedingsvragen, dus deze vorm van hulp lijkt in eerste instantie gericht te zijn op ouders. In het boek wordt echter inzichtelijk waarom – zeker bij adolescenten – je bij opvoedingsvragen wel degelijk het kind zou kunnen en moeten betrekken bij de hulp. En als een kind (tijdelijk) niet bij zijn ouders kan wonen en in de residentiële zorg terecht komt, mogen ouders niet buiten beeld blijven.

Systeemgericht werken is niet nieuw, maar de auteurs brengen wel een aantal zaken bij elkaar die maken dat het boek een belangrijke meerwaarde heeft: actuele ontwikkelingen in het denken over de zorg voor jeugd en gezin, een specifieke leeftijdsfase en verschillende hulpverleningscontexten. Naast theoretische inzichten, maken zij het systeemgericht werken met adolescenten en hun ouders heel concreet door tal van voorbeelden uit de hulpverleningspraktijk. Het boek beperkt zich niet tot wat je moet doen, maar beschrijft ook hoe je dat doet. Zo integreren de auteurs visie, kennis en praktijk. Zeker voor toekomstige professionals draagt dit bij aan een beeld over wat systeemgericht werken kan betekenen voor jeugdigen en ouders.

dr. Lisbeth Verharen
Lector Jeugd, Gezin & Samenleving
Avans Hogeschool
Voorjaar 2013

Inhoud

Woord van dank	13
Inleiding	15
Leeswijzer	21

DEEL I Praktijk

1   **Systeemgerichte opvoedingsondersteuning aan gezinnen met kinderen van 12-18 jaar**

	De puber aan zet	27
	Inleiding	28
1.1	Kennismaking met het werkveld	29
1.1.1	Afbakening	29
1.1.2	Instellingen	30
1.1.3	Functies, vormen en methodes	31
1.1.4	Omvang Nederland	33
1.1.5	Geschiedenis van opvoedingsondersteuning	33
1.1.6	Vergelijking met opvoedingsondersteuning in het buitenland	34
1.1.7	De praktijk van systeemgerichte opvoedingsondersteuning aan gezinnen met pubers	34
1.2	Beschrijving van doelgroep	38
1.2.1	Behoeften ouders	38
1.2.2	Gesignaleerde problematiek	39
1.3	Werkzame factoren in systeemgerichte opvoedingsondersteuning	41
1.3.1	Wat maakt werkzaam volgens opvoedingsondersteuners?	41
1.3.2	Wat maakt werkzaam volgens jongeren?	43
1.4	Spanningsvelden in opvoedingsondersteuning	45
1.5	Ontwikkelingen in het werkveld	46
	Ten slotte	47

2	Het werkveld en de werkzaamheid van de Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding	
	Present zijn in kwetsbare gezinnen	49
	Inleiding	50
2.1	Kennismaking met het werkveld	51
2.1.1	Wat is Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding?	51
2.1.2	Geschiedenis Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding	53
2.1.3	Gezinnen in alle soorten en maten	54
2.1.4	Instellingen die werken met Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding	55
2.1.5	Gebruikte methoden binnen Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding	55
2.1.6	Muzisch-agogische middelen	56
2.2	‘Wat werkt’ in kwetsbare gezinnen	57
2.2.1	De gouden standaard	57
2.2.2	Benadering van gezinnen met meervoudige problemen	58
2.2.3	Versterkend en verbindend werken	60
2.3	Spanningsvelden in de Intensieve Gezinsbegeleiding	62
2.3.1	Voor wie kies je?	62
2.3.2	Ingezogen worden versus distantie	62
2.3.3	Flexibiliteit versus structurering	62
2.3.4	Veiligheid versus verbinding	63
2.3.5	Het gezin versus de overige hulpverleners	63
2.4	Ontwikkelingen in de intensieve gezinsbegeleiding	64
2.4.1	Beleid en organisatie	64
2.4.2	Methodeontwikkeling	65
	Ten slotte	66

3	Ouders: noodzakelijke partners in de residentiële jeugdzorg	
	Van website tot gesprek	69
	Inleiding	70
3.1	Kennismaking met het werkveld	71
3.1.1	Wat is residentiële jeugdzorg?	71
3.1.2	Doelen van residentiële jeugdzorg	72
3.1.3	Geschiedenis residentiële jeugdzorg	73
3.1.4	Last resort	73
3.1.5	Samen verantwoordelijk voor gezinnen in problemen	74
3.1.6	Van kindgericht naar gezinsgericht	74
3.1.7	Van gezinsgericht naar netwerkgericht	75
3.1.8	Cultuuromslag in denken en doen	75

3.2	De gezinnen	76
3.2.1	Problematiek van de jongeren	76
3.2.2	Problematiek van de gezinnen	77
3.2.3	Hulpvragen en behandeldoelen	79
3.3	Werkzaamheid en goede praktijken van ouderbetrokkenheid	81
3.3.1	De specifieke werkzaamheid van ouderbetrokkenheid	82
3.3.2	Evidencebased methoden rondom ouderbetrokkenheid	83
3.3.3	Werkzaamheid uit de praktijk	84
3.4	Spanningsvelden en ontwikkelingen	88
	Ten slotte	89

DEEL II

Theorie

4	Hoe de samenleving het gezinsleven beïnvloedt	
	Een sociologische schets van het gezin in de laatmoderne samenleving	93
	Inleiding	94
4.1	Autonomie en verbondenheid	95
4.1.1	De balans tussen autonomie en verbondenheid	95
4.2	Gezin en samenleving	96
4.2.1	De invloed van het gezin op de samenleving	96
4.2.2	De invloed van de samenleving op het gezin	97
4.3	Economie	97
4.3.1	Opkomst van de verzorgingsstaat	98
4.3.2	Emancipatie	98
4.4	Onderzoeksgegevens	99
4.4.1	Alleenstaanden	99
4.4.2	Samenstelling gezin	99
4.4.3	Uitstel	99
4.4.4	Aantal kinderen	100
4.4.5	Opvoeding	100
4.5	Sociologische reflecties	101
4.5.1	Bestaanszekerheid en existentiële angst	101
4.5.2	Levensproject	102
4.5.3	De gulzige relatie	103
4.5.4	De ouder-kindrelatie	105
4.6	Lagere sociale klasse	107
4.6.1	Opleidingsniveau	107
4.6.2	Sociaal-culturele factoren	107

4.7	De hulpvraag en het gezinssysteem	108
4.7.1	Reflectie	108
4.7.2	Communicatie	109
4.7.3	Gedrag	109
	Ten slotte	109

5 De adolescent en zijn ouders

De rol van verbondenheid en autonomie in de relatie tussen ouders en adolescenten

		111
	Inleiding	112
5.1	De ontwikkeling van de adolescent	113
5.1.1	Lichamelijke ontwikkeling	113
5.1.2	Neuropsychologische, emotionele en cognitieve ontwikkeling	113
5.1.3	Sociale ontwikkeling	114
5.1.4	Een spannende levensfase	114
5.1.5	Zelfbeeld	115
5.1.6	Identiteit, autonomie en verbondenheid	115
5.2	De ontwikkeling van de ouders	116
5.2.1	Thema's in de ontwikkeling van volwassenen	116
5.2.2	Ouderschap	117
5.2.3	Identiteit en verbondenheid	117
5.3	De relatie tussen adolescenten en hun ouders	118
5.3.1	Verbondenheid	119
5.3.2	Gezag	121
5.3.3	Andere factoren die de relatie kunnen beïnvloeden	122
5.4	De rol van de hulpverlener	123
5.4.1	Herstel van de relatie	123
5.4.2	Systemisch bewustzijn	123
5.4.3	Kennis van methodiek, theorie en een onderzoekende houding	124
	Ten slotte	125

6 Gespreksethiek

Eerbied voor de ander als basis voor persoonlijke en professionele gespreksvoering

		127
	Inleiding	128
6.1	Persoonlijk spreken	129
6.1.1	Bevestigd worden	129
6.1.2	Woorden van een ander	130
6.1.3	Anders zijn	130
6.1.4	Persoonsvorming	131
6.2	Professioneel spreken	132
6.2.1	Fase van probleeminventarisatie	133
6.2.2	Oriëntatiepunt van de hulpverlener	135

6.2.3	Aandacht schenken	135
6.2.4	Spreken uit eigen ervaring	136
6.2.5	Gespreksvoering met de Ander	137
6.2.6	Eerbied voor de Ander	137
6.3	Het gesprek; tweerichtingsverkeer	138
6.3.1	Onderschikking van de eigen ervaring	138
6.3.2	Zorgvuldig afstemmen van ervaring en deskundigheid	139
	Ten slotte	140

DEEL III

Techniek

7	Hulpverlening en zingeving	
	Praten over zin vragen in de hulpverlening	143
	Inleiding	144
7.1	Zin en zingeving: begrippen en onderscheidingen	145
7.1.1	Zin vragen: vragen bij het leven	147
7.1.2	Wanneer en op welke levenssterreinen doen zich zin vragen voor?	148
7.1.3	Herkennen van zin vragen	150
7.1.4	Zingeving in het gezin	152
7.2	Omgaan met zingevingsvragen	155
7.2.1	Houding en vaardigheden	155
7.2.2	Doelen van ingaan op zin vragen	157
	Ten slotte	158
8	Zicht op loyaliteit bij adolescenten	
	Hoe loyaliteit tot uiting komt en wat dat betekent voor de hulpverlening	161
	Inleiding	162
8.1	Theoretische verkenningen op loyaliteit vanuit contextueel perspectief	163
8.1.1	Wat is de contextuele benadering?	163
8.1.2	Wat wordt bedoeld met loyaliteit en wat zijn loyaliteitsuitingen?	163
8.1.3	Welke typen loyaliteit zijn er te onderscheiden?	164
8.1.4	Existentiële loyaliteit bij adolescenten	165
8.2	Loyaliteit in het hulpverleningsgesprek	165
8.2.1	Praktijkvoorbeelden	165
8.2.2	De interactionele gesprekspatronen rondom loyaliteit	172
8.3	Omgaan en werken met loyaliteit	173
8.3.1	Spreek in relationele termen met de adolescent	173

8.3.2	Zie loyaliteit als hulpmiddel, niet als diagnostisch begrip	174
8.3.3	Ga uit van de altijd aanwezige loyaliteit van de adolescent	174
8.3.4	Schep ruimte voor een helend gesprek over tekortkomingen	174
8.3.5	Doe recht aan ouders	175
8.3.6	Kom eigen loyaliteitsdynamieken onder ogen	175
	Ten slotte	176

9 **Verbindend vragen als interventie in gezinsgesprekken** 179

Op zoek naar goede zorg in relaties

	Inleiding	180
9.1	Perspectieven op verbondenheid in gezinnen	181
9.1.1	Theoretische perspectieven	182
9.2	Verbindend werken in gezinnen	184
9.2.1	Interventies en technieken	184
9.2.2	Definitie van verbindende vragen	186
9.2.3	Typen van verbindende vragen	187
9.2.4	Onderzoek met betrekking tot het type verbindende vragen	189
9.3	Vormgeving van de praktijk	190
9.3.1	Vormgeving veiligebasis-vragen	190
9.3.2	Vormgeving verantwoordelijkezorg-vragen	193
9.3.3	Specifieke toepassingen van verbindende vragen	197
	Ten slotte	199

10 **Het bespreekbaar maken van delicate gespreks- onderwerpen** 201

Aansluiten op de 'open zenuw' van een gezin

	Inleiding	202
10.1	Welke factoren beïnvloeden de gevoeligheid van onderwerpen?	203
10.1.1	De professionele relatie	203
10.1.2	De reden van het hulpverleningsgesprek	204
10.1.3	Het onderwerp	206
10.2	Hoe herken je een delicaat onderwerp?	207
10.3	Werken in de praktijk	209
10.3.1	Casus Stefanie	209
10.3.2	Tips en technieken	214
	Ten slotte	215

	Bijlagen 1	217
	Bijlagen 2	222
	Literatuur	223
	Register	239
	Over de auteurs	245

Woord van dank

Hierbij, ook namens de medeauteurs, een woord van dank aan alle mensen die op enigerlei wijze een bijdrage hebben geleverd aan dit boek. Allereerst zijn dat de gezinnen en hulpverleners die instemden met deelname aan het onderzoek dat aan de gebruikte data voor dit boek ten grondslag ligt. Vervolgens danken we de studenten van de Christelijke Hogeschool Ede die in dit onderzoek participeerden, alsmede de instellingen die het onderzoek mogelijk maakten. De namen van deze studenten, instellingen, maar ook van anderen die een belangrijke bijdrage leverden aan deze uitgave zijn allen in bijlage 1 van dit boek te vinden. Zonder jullie inzet was dit boek niet tot stand gekomen.

Verder zijn we veel dank verschuldigd aan de meelezers van de verschillende hoofdstukken, zowel collega-docenten als deskundigen van buiten. Onder de deskundigen zijn ook de collega-docenten van andere hogescholen inbegrepen die op verzoek van de uitgever in een vroeg stadium hun mening gaven over de inhoud en opzet van dit boek. De opbouwende kritiek van jullie allen was grondig en ter zake. Wij hebben er ons voordeel mee gedaan.

Tot slot danken we de medewerkers van Uitgeverij Coutinho voor de wijze waarop zij ons bij het tot stand komen van dit boek hebben begeleid: vriendelijk, constructief en inhoudsvol. We noemen: Wouter Nalis, Michel van de Graaf en Roelien de Wolf. Ook de illustrator Jedi Noordegraaf danken we voor zijn prachtige illustraties.

Martine Noordegraaf
Gert Vierwind
Ede, maart 2013

Inleiding

Hulpverlening aan jeugd en gezin is een inleiding op het werken met gezinnen met adolescenten waarbij praktijk (deel I), theorie (deel II) en techniek (deel III) zijn gebundeld. Het boek biedt inzichten en handvatten voor de beroepspraktijk en is het resultaat van intensief literatuur- en praktijkonderzoek binnen het werkveld van de hulpverlening aan gezinnen met adolescenten. De 'hoe-vraag' staat hierbij steeds centraal: hoe kan de hulpverlening aan adolescenten en hun gezinnen systeemgericht worden vormgegeven? Waar mogelijk zijn de hoofdstukken geïllustreerd met praktijkvoorbeelden en transcripten van hulpverleningssituaties uit de praktijken van opvoedingsondersteuning, intensief ambulante zorg en residentiële jeugdhulpverlening.

In deze inleiding gaan we in op de kernvraag waarop dit boek is gebaseerd: wat is systeemgericht werken en waarom zou je systeemgericht werken met adolescenten? Daarna bespreken we het belang van systeemgericht werken per werkveld.

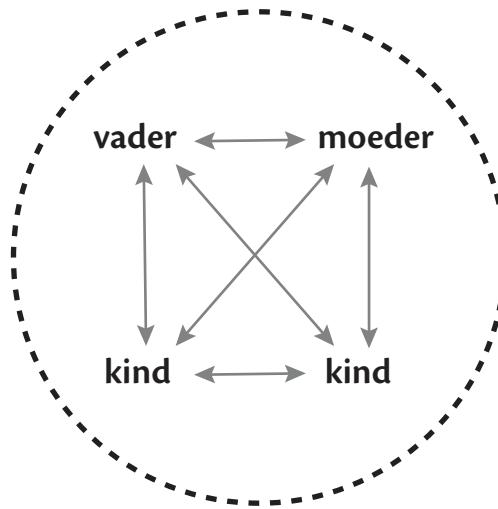
Wat is systeemgericht werken?

Binnen verschillende vormen van jeugdzorg neemt de aandacht voor de context waarbinnen kinderen opgroeien toe. Dat is volgens ons helemaal terecht. Immers, de primaire relaties van kinderen en jongeren zijn de relaties met hun ouders en broers en zussen. Daarnaast functioneren kinderen naarmate ze ouder worden binnen steeds meer systemen, waaronder school, vrienden en andere netwerken zoals sportverenigingen, muziekscholen en kerken of moskeeën (zie bijvoorbeeld Hermes, Naber & Dieleman, 2012 voor een overzicht van de leefwereld van adolescenten).

In dit boek concentreren we ons op hulpverlening aan jeugd én gezin. Dat wil zeggen dat we vooral kijken hoe systeemgericht gewerkt kan worden met jongeren. Met systeem bedoelen we hier in eerste instantie het primaire systeem: de opvoeders en broers en zussen van de adolescent die problemen heeft. In Andolfi en Mascellani (2012) is uitgebreid uitgewerkt hoe in gezinstherapie een plek kan worden gegeven aan broers en zussen. In dit boek staat vooral de relatie tussen de adolescent en zijn opvoeders centraal. Daarnaast maken we duidelijk hoe jij als hulpverlener systeemgericht kunt werken (zie voor een algemene inleiding in systeemgericht werken bijvoorbeeld Nabuurs, 2007).

In een systeemgerichte werkwijze staan problemen van jongeren of opvoeders niet op zichzelf, maar worden die steeds vanuit de gezinsrelaties bekeken. Binnen die relaties wordt gezocht naar beweging en oplossingen. Kortom: in een systeemgerichte werkwijze is de hulpverlening aan de adolescent niet alleen gericht op hemzelf of juist alleen op zijn opvoeders, maar op de betrekkingen tussen alle leden van het gezin (zie figuur 1).

Figuur 1 Betrekkingen tussen de verschillende leden van een gezin

Gezinnen zijn er natuurlijk in allerlei soorten en maten. In Jessurum (2010) wordt uitgewerkt hoe je systeemgericht kunt werken in gezinnen met verschillende culturele achtergronden. De manier waarop ouders opvoeden heeft veel te maken met de manier waarop zijzelf zijn opgevoed. En de jongere zal de manier waarop hij is opgevoed weer meenemen in de opvoeding van zijn eigen kinderen. De contextuele benadering geeft zicht op dit intergenerationele aspect van hulpverlening aan gezinnen (zie bijvoorbeeld Van Ieperen-Schellhaas & Verharen, 2011 voor een inleiding in de contextuele benadering).

Waarom zou je systeemgericht werken met adolescenten?

We hebben nu kort uitgelegd wat systeemgericht werken is en zullen in deze paragraaf duidelijk maken waarom het zo belangrijk is om zowel de adolescent als zijn opvoeders in de hulpverlening te betrekken. We doen dat door systeemgericht werken te bepleiten vanuit de sociologie, de ontwikkelingspsychologie en de ethiek. Deze drie benaderingen staan ook in deel II van dit boek centraal.

Sociologie van de adolescentie

Sociologisch onderzoek toont keer op keer aan dat voor tieners hun ouders en het gezin op de eerste plaats staan en dat de kwaliteit van de relatie met de ouders bepalend is voor de kwaliteit van de relaties buiten het gezin, onder meer met leeftijdsgenoten (Johnson & Whiffen, 2003; Miccuci, 1998; Steinberg, 2006). Het gezin blijft dus voor de adolescent een zeer belangrijke plaats innemen.

De meeste ouders van adolescenten zijn tussen 35 en 50 jaar oud, een leeftijd waarop zij de balans opmaken van hun levenskeuzes, zowel op privégebied (partner) als op beroepsvlak. Dat kan soms erg verwarrend zijn, zowel voor de ouders zelf als voor de jongere. De relatie wordt als het ware heroverwogen. Het is belangrijk om in deze periode van heroverweging ondersteuning te bieden aan die gezinnen die elkaar dreigen kwijt te raken en/of beschadigen.

Ontwikkelingspsychologie van de adolescentie

De hersenen van adolescenten ondergaan grote veranderingen, waardoor hun intellectuele mogelijkheden toenemen. Zij leren steeds beter abstract redeneren, aan de toekomst denken en alternatieven in overweging nemen (Moretti & Holland, 2003; Steinberg, 2006). Tegelijkertijd kunnen adolescenten zich nog moeilijk in de ander verplaatsen en loopt de maatschappelijke verantwoordelijkheid die van hen wordt verwacht (tal van keuzen en relaties) niet synchroon met hun emotionele ontwikkeling. De adolescentie is voor het gezin vaak een fase waarin steeds meer tijd zonder elkaar wordt doorgebracht. Een adolescent heeft nog wel behoefte aan emotionele verbondenheid, maar daarbinnen (of daardoor) ook aan ruimte om te exploreren (zie ook Moretti & Holland, 2003; Hillewaere, 2008).

Wanneer er wel ruimte is, maar geen verbondenheid, wordt een jongere te vroeg op zichzelf teruggeworpen. Verbondenheid bestaat naast veiligheid ook uit regels en structuur. Jongeren hebben behoefte aan gesprekken met hun ouders en willen het liefst regels opgelegd krijgen over bijvoorbeeld uitgaan en drankgebruik (Distelbrink et al., 2010). Wanneer er geen ruimte is om te exploreren doordat de (angstige) verbondenheid geen autonomie toelaat, kan een jongere de stap naar volwassenheid niet maken. Hij blijft dan afhankelijk van de ouder of zal zich juist met kracht losrukken van diens zorg.

Adolescenten die zich veilig voelen, gaan bewust op zoek naar een eigen identiteit, ondanks de conflicten die eigen zijn aan deze levensfase (Moretti & Holland, 2003: 240-241). Zij bouwen voort op hun ervaringen in het gezin en hebben daardoor genoeg zelfvertrouwen om te durven exploreren (Erdman & Caffery, 2003; Johnson & Whiffen, 2003).

Ouders vervullen dus een belangrijke rol in de ontwikkeling van een adolescent, die niet kan worden vervuld door hulpverleners. Waar de relatie beschadigd of zelfs verbroken is, moet ruimte zijn om haar te herstellen en/of

om dit verlies te verwerken. De ouder-kindrelatie en de relatie tussen broers en zussen vormen belangrijke 'laboratoria' voor alle andere relaties. Als tijdens het experimenteren in de adolescentie relaties zijn ontploft, is het noodzakelijk om de schade op te nemen, op te ruimen en opnieuw te gaan inrichten. Als niet geoefend is met experimenteren kan een hulpverlener een gezin helpen om de banden te verruimen en te oefenen met loslaten.

Ethiek van de adolescentie

Kinderen zijn primair loyaal aan hun ouders (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973). De relatie tussen ouders en kinderen is dientengevolge van ethische aard: ouders hebben hun kinderen het leven gegeven en kinderen waren er dus niet zonder hun ouders, en daarom hebben ouders de plicht om hen groot te brengen. Kinderen beantwoorden deze zorg van ouders met groei.

Wanneer de kinderen adolescenten zijn geworden, is een nieuwe ethiek vereist. 'Grootbrengen' moet samengaan met de ruimte geven om ook daadwerkelijk zelfstandigheid te verwerven en om tot een autonoom wezen uit te groeien. Adolescenten groeien naar volwassenheid en vragen, meer dan ooit, hun ouders om hen in die groei voor te gaan. Om 'groot' in geven en loslaten te zijn, om afstand te verdragen en om de vruchten van de groei te kunnen delen. De ethische opdracht voor hulpverleners is om bondgenoot te zijn van zowel het ouderlijk besef van verantwoordelijk-zijn als de zijnsloyaliteit tussen de adolescent en zijn ouders, en om beiden te beschermen tegen tekort, onmacht, verwarring en verstarring (naar: Van der Pas, 2010: 230).

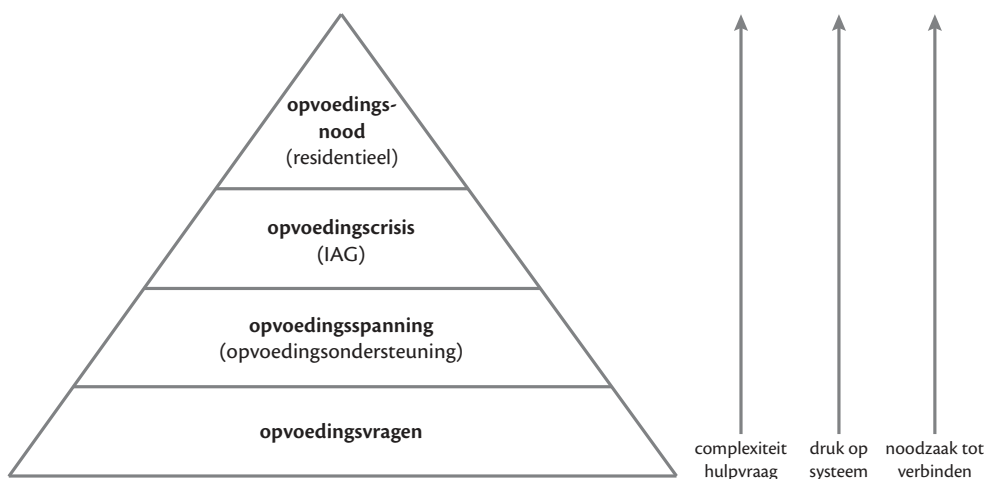
Systeemgericht werken met adolescenten is echter niet alleen goed voor de ontwikkeling van jongeren of een logisch gevolg van de plaats die ouders zowel sociologisch als ethisch in het leven van een jongere hebben. Op lange termijn geeft het betrekken van de ouders bij de behandeling van jongeren, zo is onze overtuiging, stabielere effecten. Jongeren zullen datgene wat ze leren in navolging van hun ouders beter handen en voeten kunnen geven. Dat geeft een nieuwe generatie gebrokenheid de kans om te helen, om dieper liggende patronen te doorbreken, om op te groeien en om volgende generaties met minder gebrokenheid te laten opgroeien. Ook wanneer ouders niet betrokken willen of kunnen zijn bij de behandeling van een jongere, is het van wezenlijk belang dat dit erkend wordt als een probleem en dat gezocht wordt naar alternatieve relaties waarbinnen de adolescent (buiten hulpverlening om) kan oefenen met 'grootwordingsrelaties'.

Het belang van systeemgericht werken per werkveld

Nu we hebben uiteengezet wat systeemgericht werken met adolescenten is en waarom dit belangrijk is, willen we inzoomen op het hoe van systeemgericht werken. In deel I van dit boek wordt in drie hoofdstukken uiteengezet hoe bin-

nen verschillende werkvelden wordt gewerkt met jeugd en gezin. De werkvelden vertegenwoordigen een continuüm van problemen: van lichte problemen bij de opvoeding van een adolescent tot opvoedingsnood, waarbij ouders de opvoeding van een adolescent niet meer kunnen garanderen en de jongere uit huis moet worden geplaatst.

Alle ouders hebben wel eens vragen over de opvoeding van hun pubers, maar een deel van de ouders ervaart ook opvoedingsspanning als die vragen onbeantwoord blijven. In zo'n licht problematische opvoedingssituatie kan opvoedingsondersteuning de ouders helpen om de ontspanning terug te brengen in het gezin. Wanneer ouders er echter niet in slagen deze spanningsvolle situatie positief te beïnvloeden en er bovendien niet voldoende hulpbronnen zijn, kan de situatie escaleren en ontstaan matige of ernstige opvoedingsproblemen. Dan wordt gesproken van een opvoedingscrisis of zelfs van opvoedingsnood en is hulpverlening noodzakelijk (figuur 2) (naar: Burggraaff-Huiskes, 2011).

Figuur 2 Werkveldendriehoek

In figuur 2 wordt in de driehoek het verloop geschetst van opvoedingsvragen naar opvoedingsnood. Ook wordt aangegeven welk werkveld in de beschreven situaties wordt betreden. Uiteraard zijn deze scheidslijnen enigszins kunstmatig en zal in de praktijk ook sprake zijn van 'grijze gebieden'.

Systeemgerichte opvoedingsondersteuning richt zich op gezinssituaties waarin sprake is van opvoedingsspanning. De Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding houdt zich bezig met gezinnen die meer dan alleen opvoedingsspanning ervaren en waarvoor ondersteuning niet voldoende is. Deze gezinnen zijn gebaat bij geïndiceerde hulpverlening. De residentiële zorg is bedoeld

voor kinderen uit gezinnen waarin sprake is van opvoedingsnood, waardoor hulpverlening in het gezin zelf niet meer voldoet.

De lijnen naast de driehoek verbeelden de:

- *complexiteit van de hulpvraag*: de hulpvraag wordt complexer naarmate de spanning oploopt tot nood. Is er bij opvoedingsondersteuning nog sprake van opvoedingsspanning met een relatief milde hulpvraag, bij IAG is de vraag al een stuk complexer, wat ook zeker het geval is in de residentiële setting. Dat betekent dat er dus meer druk op het systeem komt;
- *druk op het systeem*: het spreekt vanzelf dat naarmate de spanning in het gezin toeneemt ook de druk op het gezin groter wordt. De relaties in het gezin worden dan steeds meer op de proef gesteld en de gezinsleden kunnen de hoop op een goede afloop verliezen;
- *noodzaak tot verbinden*: hoe meer het gezin onder druk staat, hoe groter de noodzaak wordt om te werken aan verbinding. Ouders met eenvoudige opvoedingsvragen ervaren doorgaans verbondenheid met hun kind en stellen hun vragen juist ook vanuit die verbondenheid. Deze komt echter onder druk te staan naarmate de spanning op het gezin en de opvoeding toeneemt. Als een jongere uit huis geplaatst is en binnen de residentiële zorg wordt opgevangen, is de vraag naar verbinding juist relevant, omdat die minder tot uiting kan komen in het dagelijkse leven. Daarom groeit de noodzaak om te werken aan verbinding naarmate de spanning toeneemt in het gezin.

Hoe je systeemgericht kunt werken met adolescenten is dus afhankelijk van het werkveld. In dit boek willen we je bewust maken van de aard van de relaties tussen ouders en adolescenten. In deel III geven we je nog wat concrete technieken mee om handen en voeten te geven aan het systeemgericht werken.

Leeswijzer

DEEL I

Praktijk: de wijze en werkzaamheid van systeemgericht werken in een drietal werkvelden

1 Systeemgerichte opvoedingsondersteuning aan gezinnen met kinderen van 12-18 jaar

De puber aan zet

Tirza van Laar-Jochensen

Dit hoofdstuk geeft alle belangrijke informatie over het werkveld van systeemgerichte opvoedingsondersteuning aan gezinnen met twaalf- tot achttienjarige kinderen. Zo wordt stilgestaan bij concrete werkvormen, de behoeften en wensen van ouders, de gesignaleerde problematiek en last but not least de werkzame factoren van deze vorm van ondersteuning. Uniek in dit hoofdstuk is dat ook de visie van de jongeren zelf aan de orde komt. Door naast de ouder ook de puber aan zet te laten zijn in de opvoedingsondersteuning kan ieder gezinslid zich weer gehoord en begrepen gaan voelen.

2 Het werkveld en de werkzaamheid van de Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding

Present zijn in kwetsbare gezinnen

Aletta Simons-Karels en Kees Verduijn

Present zijn in kwetsbare gezinnen is de essentie van het werken in de doelgroep van de Intensieve Ambulante Gezinsbegeleiding: gezinnen waar vaak meerdere problemen spelen. De ontwikkeling van de kinderen in die gezinnen moet toch doorgaan, en dat is de focus van de IAG en het gezamenlijk belang van ouders en hulpverleners. Dit hoofdstuk geeft achtergronden, voorbeelden en inzichten bij de vraag hoe systeemgericht gewerkt kan worden in complexe gezinnen.

3 Ouders: noodzakelijke partners in de residentiële jeugdzorg

Van website tot gesprek

Martine Noordegraaf, Els van Wijngaarden en Ellen Marres

Dit hoofdstuk geeft een inkijkje in de residentiële jeugdzorg, leefgroepen waar jongeren wonen die (tijdelijk) niet meer thuis kunnen wonen. Daarbij komt

de geschiedenis van de residentiële jeugdzorg aan de orde en wordt besproken hoe binnen deze vorm van hulpverlening de aandacht is verschoven van het kind naar het gezin en later ook het sociale netwerk. Door ouders te betrekken bij de hulpverlening kan een groter sociaal netwerk worden aangeboord en neemt de kans van slagen van de behandeling toe.

DEEL II

Theorie: de kennis die nodig is om professioneel met adolescenten en hun ouders te werken

4

Hoe de samenleving het gezinsleven beïnvloedt

Een sociologische schets van het gezin in de laatmoderne samenleving

Wim Dekker

Aan de hand van een sociologische beschrijving van de laatmoderne samenleving wordt in dit hoofdstuk onderzocht wat het effect van de maatschappelijke ontwikkelingen is op gezinnen. Individualisering heeft niet alleen geleid tot druk op relaties, waardoor deze minder stabiel zijn, maar heeft relaties ook van karakter doen veranderen. Centrale begrippen in de sociologische beschrijving zijn 'de balans van autonomie en verbondenheid', 'de pure relatie' of ook wel 'de gulzige relatie' en reflectie. Ten slotte worden in dit hoofdstuk lijnen getrokken naar de beroepspraktijk.

5

De adolescent en zijn ouders

De rol van verbondenheid en autonomie in de relatie tussen ouders en adolescenten

Jochum Muurling

Tijdens de adolescentie verandert er van alles in het leven van jongeren. Het leven van hun ouders is, zij het op een andere manier, ook volop in ontwikkeling. Het is goed voor te stellen dat de relatie tussen ouders en adolescenten daarmee ook volop in beweging moet zijn. In die spannende dynamiek speelt voor beide partijen de behoefte aan verbondenheid en veiligheid een belangrijke rol. Voor de adolescent geldt ook dat de behoefte om het eigen leven vorm te geven steeds belangrijker wordt, wat voor ouders betekent dat ze zullen moeten bepalen welke grenzen ze de adolescent bieden.

6 **Gespreksethiek** **Eerbied voor de ander als basis voor persoonlijke en professionele gespreksvoering** *Gert Vierwind*

In dit hoofdstuk staat de ethiek van het gesprek centraal. We zien hoe woorden in persoonlijke ontmoetingen mensen kunnen bouwen en breken. Het gesprek in het gezin is cruciaal. Kinderen én hun ouders hebben het nodig erkend te worden in wie ze zijn: uniek en nooit geheel herleidbaar tot enig ander mens of construct. Van de hulpverlener vraagt dit een houding van eerbied voor de cliënt. Hij moet in staat zijn de eigen kennis en kunde gepast te wantrouwen en deze zorgvuldig inzetten om zijn cliënt als unieke Ander recht te doen.

DEEL III **Techniek: handvatten voor gespreksvoering met adolescenten en hun ouders**

7 **Hulpverlening en zingeving** **Praten over zin vragen in de hulpverlening** *Gert Vierwind*

In dit hoofdstuk gaat het over zin en zin vragen. De veronderstelling is dat mensen zinzoekers zijn en dat in veel probleemsituaties voor de cliënt de vraag naar zingeving op de een of andere wijze aan de orde is of kan komen. Soms brengt de cliënt zijn zin vragen expliciet in het hulpverleningsgesprek in, maar vaak ook niet. Het is mogelijk dat hij zichzelf er niet bewust van is dat en hoe deze vragen hem bezighouden of dat hij er eenvoudig voor kiest om daarover niet met de hulpverlener te spreken. Waar het om gaat is dat de hulpverlener het belang van zin en zingeving binnen de hulpverlening onderkent en de mogelijkheid biedt daarover te spreken. De zingeving van de cliënt kan een krachtbron zijn in de hulpverlening.

8 **Zicht op loyaliteit bij adolescenten** **Hoe loyaliteit tot uiting komt en wat dat betekent voor de hulpverlening** *Marleen Jagersma-van Dommelen*

‘Eén bloed, één lijf, we komen uit dezelfde baarmoeder.’ Deze opmerking van een adolescent verwoordt treffend de onverbreekbare band tussen gezinsleden. De loyaliteit tussen familieleden, de familiale verbondenheid, is binnen het systemisch werken een belangrijk aandachtspunt. De vraag is hoe adolescenten hun loyaliteit aan hun ouders zichtbaar maken binnen de (gezins)

hulpverlening. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van verschillende voorbeelden uitgelegd hoe en wanneer loyaliteit zichtbaar wordt en hoe je hiermee als hulpverlener kunt omgaan.

9 Verbindend vragen als interventie in gezinsgesprekken

Op zoek naar goede zorg in relaties

Kees Verduijn

Dit hoofdstuk bespreekt de techniek van het opsporen van de zorg die latent aanwezig is in de gezinnen en families. Verbindende vragen zijn interventies die deze zorg opsporen en beogen te activeren en die zo de kwaliteit van de relaties in beeld brengen. Wanneer kwetsbaarheid en zorg weer gedeeld en wederkerig gecommuniceerd kunnen worden binnen het gezin en de familie ontstaan sterke connecties en worden de verbindingen bekrachtigd.

10 Het bespreekbaar maken van delicate gespreksonderwerpen

Aansluiten op de 'open zenuw' van een gezin

Martine Noordegraaf en Carol van Nijnatten

In dit hoofdstuk lees je wat een onderwerp gevoelig maakt en hoe je daar als hulpverlener mee kunt omgaan. Aan de hand van een casus wordt uitgewerkt hoe op een goede manier een delicaat onderwerp bespreekbaar kan worden gemaakt.